

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה סד : דיני צוואה לקריאת שמע (8) : צוואה מכוסה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה סד: דיני צואה לקריאת שמע (8): צואה מכוסה

רקע

סוגייתנו עוסקת בדין צואה מכוסה, והיא דנה בשלושה סוגים של כיסוי: א. עששית. ב. רוק. ג. סנדלו.

מקורות

- א. גמ' כה: "אמר רבא צואה בעששית... צואה דבוקה בסנדלו מאי תיקו"
- ב. רי"ף טז:יז. "אמר רבא צואה בעששית... ותיקו דאיסורא לחומרא"
- רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ג הל' י וריש יא, והשגות הראב"ד
- ג. רשב"א כה. סוד"ה היה מקום גבוה עשרה, "וכל שהיא מכוסה ממנו ומכל אדם..."
- רא"ה כה. ד"ה ולא כנגד אשפה, כה: ד"ה אמר רבא אין הלכה, "וכן במניח אותם..."
- ד. תלמידי רבינו יונה ד"ה צואה כל שהוא
- רא"ה ד"ה אמר אביי צואה כל שהוא
- ה. תלמידי רבינו יונה ד"ה צואה בגומא
- רא"ה ד"ה אמר רבא צואה בגומא, בעי מר בריה דרבנא
- ו. שו"ע סי' עו סע' א-ב, ו, ומשנה ברורה

רשב"א כה. סוד"ה היה מקום גבוה עשרה וכל שהיא מכוסה ממנו ומכל אדם, ואפילו בעששית, ואפילו תוך ד' אמותיו, מותר, דהא גלה הכתוב דבכסוי תליא מילתא, כן נראה לי.

היתה צואה כנגדו בלילה במקום שיכול לראותה ביום, אף על פי שהוא אינו רואה אותה עכשיו מחמת שהוא לילה, אסור, וכדגרסינן בירושלמי [פ"ג ה"ה (כז:)] רבי ליא וחבריא הוו יתבן קומי פונדקיא ברמשא, אמרי: רבי, מהו מימר מילא דאורייתא? אמר לון: מכיון דאלו הוה ביממא הוי חמין מה קומינן ברם כדון אסור. והוא הדין לסומא, שאף על פי שאינו רואה מחמת מקרהו הרי הוא במקום יכול לראות אלו לא היה מקרהו, שהרי כל אדם כסומין בלילה.

רא"ה כה. ד"ה ולא כנגד אשפה, כה: ד"ה אמר רבא אין הלכה, אמר אביי, אמר רבא צואה, בעי מר בריה דרבנא

ולא כנגד אשפה שריחה רע, ואם היה שם מקום גבוה עשרה או נמוך עשרה יושב בצדו וקורא. פירוש, כשאין רואה אותה, וכשאין שם ריח. וכיון דאין מגיע לו שם ריח, והוא רשות חלוק לעצמו דאיכא מחיצה עשרה, מותר לו לקרות בסמוך לאלתר. הא היכא דליכא רשות חלוק, אפילו מכוסה ואין שם ריח, צריך להרחיק ארבע אמות דבעינן מחניך קדוש...
...וכן במניח אותם [גרף של רעי ועביט של מי רגלים] תחת המטה בשאינה גבוהה שלושה חשיבא כסוי. ואף על גב דלצואה לא מהניא כסוי כל זמן שהצואה לתוך ארבע אמות כדפרישנא לעיל, התם

כלי המטלטל, אבל הכא דהוא דבר קבוע מהני. תדע, דהא צואה על בשרו מותר משום דמכוסה בבגדיו דהוא כסוי קבוע, ואפילו רב חסדא לעיל מודה בצואה על בגדו ומכוסה בבגד אחר שהוא מותר וכדפרישנא, וטעמא ודאי משום דהוא קבוע.

אמר אביי צואה כל שהוא מבטלה ברוק, אמר רבא וברוק עבה. פירוש, כדי שלא תראה. פירוש, ומכאן נראה דצואה לא בטלה במים צלולין, אבל בעכורין מסתבר דבטלה לגמרי, דאין דינם כחרס, אלא כעפר וכרוק עבה.

אמר רבא צואה בגומא מניח סנדלו עליה וקורא קרית שמע. פירוש, תרתי קא משמע לן, שאף על פי שכל גופו עומד על הצואה ורגלו, מותר בקרית שמע כיון דאין נוגע בה כלל לא בגופו ולא ברגלו, וקא משמע לן נמי דאף על פי שהכסוי אינו עומד קבוע אלא עומד לינטל - חשבינן ליה כסוי מעליא, ועדיף מכסוי כלי, דכסוי כלי לא חשיב קבע אפילו לההיא שעתא, שהוא עשוי לינטל על ידי כל אדם, וכסוי גופו חשיב קבע לההיא שעתא מיהא, לפי שבידו.

בעי מר בריה דרבנא דבוקה בסנדלו מאי. פירוש, דכיון דדביקא ביה וכי שקיל כרעיה מתחזיא, דלמא כי האי גונא אסירא.

הסבר הסוגיה

אמר רבא: צואה בעששית - מותר לקרות קריאת שמע כנגדה, ערוה בעששית - אסור לקרות קריאת שמע כנגדה. [גמ' כה:]

רבא מחלק בין צואה בעששית שמותר לקרוא קריאת שמע כנגדה, לבין ערוה בעששית שאסור לקרוא קריאת שמע כנגדה. בהסבר הדין יש שתי גרסאות: גרסתנו, שהיא גרסת רש"י [ד"ה בכסוי תליא מלתא]: "צואה - בכסוי תליא מילתא והא מיכסיא, ערוה בעששית אסור לקרות קריאת שמע כנגדה - 'ולא יראה כן ערות דבר' אמר רחמנא, והא קמיתחזיא". הרי"ף [זי:]. גורס: "התם 'והיה מחניך קדוש' אמר רחמנא והא איכא, והכא כתיב: 'ולא יראה כן ערות דבר' והא קא חזי"¹.

ניתן להבין שההבדל בין שתי הגרסאות נעוץ בזיהוי העששית הפוטרת מחובת הרחקה. לגרסת רש"י ש"בכסוי תליא מילתא", העששית היא כיסוי המכסה את הצואה מכל צדדיה. לגרסת הרי"ף ש"והיה מחניך קדוש אמר רחמנא והא איכא", העששית היא מחיצה המפרידה בין הרשות שלו לבין הרשות של הצואה, וכיוון שהצואה ברשות אחרת, מחנהו קדוש².

לכאורה נראה שלמחלוקת בגרסת הגמ' אין נפקא מינה למעשה, שהרי מוסכם לכולי עלמא שאין חיוב הרחקה מצואה מכוסה [שהרי מפורש בגמ' (כה:)] שניתן לקרוא קריאת שמע

¹ בנוסף להבדל מדוע מותר לקרוא קריאת שמע כשיש צואה בעששית, יש הבדל גם בהגדרת איסור "ולא יראה כן ערות דבר". לפי גרסתנו, אסור לקרוא קריאת שמע כשערוה בעששית מפני ד"קמיתחזיא" - שהצואה נראית. לפי גרסת הרי"ף, אסור לקרוא קריאת שמע כשערוה בעששית מפני ד"קא חזי" - מפני שהוא רואה אותה. מגרסתנו משמע שעצימת עינים אינה מועילה, ומגרסת הרי"ף משמע שעצימת עינים מועילה [עין ט"ז סי' עה סק"ב].

² הסבר זה מפורש ברמב"ם [פ"ג ה"י] הפוסק: "היה בינו ובין הצואה מחיצה של זכוכית אף על פי שהוא רואה אותה מאחרי הזכוכית מותר לקרות בצדה".

כשהצואה מכוסה ברוק או בסנדלון], וכן מוסכם לכולי עלמא שאין חיוב הרחקה מצואה שברשות אחרת [שהרי מפורש בגמ' (כה.) שאם הצואה במקום גבוה עשרה טפחים יושב בצדה וקורא קריאת שמע], ממילא הרי"ף מסכים לדינו של רש"י ורש"י מסכים לדינו של הרי"ף. אמנם, רש"י [ד"ה בעששית] מפרש: "בעששית - כלומר מחיצת זכוכית או קלף דק מפסיק בנתיים" - כלומר, הצואה אינה מכוסה מכל צדדיה אלא מופרדת מהאדם במחיצה בלבד, והמחיצה המפרידה בין האדם לבין הצואה מגדירה את הצואה כמכוסה מהאדם.³

לפי דברים אלו יש נפקא מינה בין שיטת רש"י לשיטת הרי"ף. לשיטת הרי"ף שהמחיצה מגדירה את הצואה כנמצאת במקום אחר, צריכים מחיצה ברוחב ארבעה טפחים ובגובה עשרה טפחים, ולשיטת רש"י שהמחיצה מגדירה את הצואה כצואה מכוסה, אין שיעור למחיצה זו.

נפקא מינה נוספת היא לשיטת הרשב"א [עמ' 271] שבצואה יש גם דין "ולא יראה כן ערות דבר", ואסור לעסוק בדברים שבקדושה כשרואה צואה הנמצאת ברשות אחרת. לשיטת רש"י שמחיצה מהוה כיסוי, מותר לקרוא קריאת שמע כשרואה צואה המונחת אחרי מחיצה של זכוכית, לשיטת הרי"ף שמחיצה מפרידה בין רשותו לרשות שבה מונחת הצואה, אסור לקרוא קריאת שמע כשרואה את הצואה מאחורי מחיצה של זכוכית.⁴

הרא"ה [כה. ד"ה ולא כנגד אשפה] חולק על מסקנה זו, ולדעתו עששית המכסה את הצואה אינה פוטרת מחיוב הרחקה, ואסור לקרוא קריאת שמע כשיש צואה בעששית בתוך ד' אמותיו. דברי הגמ' שמותר לקרוא קריאת שמע כשיש צואה בעששית, נאמרו רק כשהצואה כנגדו מחוץ לד' אמותיו [הרא"ה סובר כרשב"א שיש בצואה גם דין "ולא יראה כן ערות דבר", וכיסוי זכוכית מונע איסור זה]. הרא"ה מודה שאין חיוב הרחקה כשהצואה מכוסה, שהרי מפורש בגמ' שניתן לכסות ברוק ובסנדל, אלא שלדעתו דין זה נאמר רק כשהצואה מכוסה בכיסוי קבוע, ולא כשהיא מכוסה בעששית שעומדים ליטול אותה [כה: ד"ה אמר רבא צואה בגומא, אמר רבא אין הלכה].

אמר אביי: צואה כל שהוא מבטלה ברוק. אמר רבא: וברוק עבה. [גמ' כה:]

אביי ורבא מחדשים שניתן לכסות צואה גם ברוק. ניתן להבין שלדעתם רוק מהוה כיסוי אף שהוא צלול וניתן לראות את הצואה דרכו, ולפי זה ניתן לכסות צואה גם במים. הרא"ה [ד"ה אמר אביי צואה] חולק על הבנה זו, ולדעתו עולה מהגמ' מסקנה הפוכה. הוא מפרש שניתן לכסות ברוק מפני שהוא סמיך ואינו שקוף, ומכאן שלא ניתן לכסות צואה במים

³ הרשב"א [כה. סוד"ה היה מקום] חולק במפורש על רש"י, ולדעתו: "כל שהיא מכוסה ממנו ומכל אדם... מותר", כיסוי מועיל רק כשהצואה מכוסה מכל צדדיה, כך שהיא מכוסה מכל אדם.

⁴ הפרי מגדים [סי' עט משבצות זהב אות א הדין החמישי, ועיין גם בדבריו בדין הרביעי] פוסק שאף לשיטת הרשב"א מותר לקרוא קריאת שמע כשרואה צואה מאחורי מחיצה של זכוכית. לא זכיתי להבין דבריו, שהרי מפורש ברשב"א שצואה מוגדרת כמכוסה רק כשהיא מכוסה "ממנו ומכל אדם".

צלולים. בדין זה חידוש גדול, שהרי הרא"ה עצמו [כה: ד"ה פסקא ואם לא יתכסה במים] סובר שמים צלולים מהוים כיסוי לערוה, והעומד במים צלולים רשאי לעמוד כשלוכו מחוץ למים ולקרוא קריאת שמע.

אמר רבא: צואה בגומא - מניח סנדלו עליה וקורא קריאת שמע. בעא מר בריה דרבנא: צואה דבוקה בסנדלו מאי? תיקו. [גמ' כה:]:

רבא אומר שניתן לכסות צואה המונחת בגומא, בהנחת סנדלו על הגומא, ומר בריה דרבנא מסתפק אם הסנדל מהוה כיסוי גם כשהצואה דבוקה בו. ניתן להבין שספקו של מר בריה דרבנא הוא בהבנת מיקום הצואה הדבוקה בסנדלו, הוא מסתפק אם מיקום הצואה בגומא, וסנדלו מהוה כיסוי, או שמיקום הצואה על הסנדל, וכיוון שהסנדל בטל לגופו, מחנהו אינו קדוש.

הרמב"ם [פ"ג הי"א] פוסק: "היתה צואה בגומא עומד בסנדלו על הגומא וקורא, והוא שלא יהיה סנדלו נוגע בה", משמע שהיתה לו גרסה אחרת בגמ', וספקו של מר בריה דרבנא לא היה במקרה שצואה דבוקה בסנדלו, אלא בצואה הנוגעת בסנדלו. לפי גרסה זו ספק הגמ' אינו בהגדרת מיקום הצואה, אלא אם הסנדל בטל לגופו. ניתן להבין שהסנדל בטל לגופו, ודין צואה הנוגעת בסנדלו כדין צואה הנוגעת בגופו, וניתן להבין שסנדלו אינו בטל לגופו, ויכול לשמש ככיסוי על הצואה [עיין בראב"ד (פ"ג הי"א) המשיג על הרמב"ם, ולדעתו ספק הגמ' הוא רק כשהצואה דבוקה בסנדלו].

לעיל [כה:]. בסוגיית "צואה על בשרו" למדנו שיש שתי שיטות בראשונים בהסבר הסוגיה. שיטת הרמב"ם [פ"ג הי"א], שמדובר בסוגיה ב"נטישת צואה" שאין עליה שם צואה כדי להגדיר את המחנה כמחנה שאינו קדוש, אלא רק כדי לאסור קריאת שמע מדין "כל עצמותי תאמרנה". תלמידי רבינו יונה [טז. ד"ה איתמר] מבארים שאין בצואה על בשרו דין "והיה מחניך קדוש" מפני שהצואה מכוסה בבגדיו.

לשיטת הרמב"ם סוגייתנו ברורה. צואה על בשרו פוגעת בקדושת המחנה, ולכן אסור לו לקרוא קריאת שמע, למרות שהצואה מכוסה בבגדיו. כשצואה בגומא יש חילוק בין מקרה שהצואה נוגעת בסנדלו לבין מקרה שהצואה אינה נוגעת בסנדלו. כשהצואה אינה נוגעת בסנדלו היא מונחת בגומא ומכוסה בסנדל, ולכן מחנהו קדוש. כשהצואה נוגעת בסנדל יש ספק שמה דינה כצואה הנוגעת בבשרו. לשיטת תלמידי רבינו יונה הסוגיה אינה ברורה. מדוע אסור לקרוא קריאת שמע כשצואה דבוקה בסנדלו, מדוע צואה דבוקה בסנדלו ומכוסה בו גרועה מצואה בבשרו ומכוסה בבגדו?

הרא"ה [ד"ה בעי מר בריה דרבנא] עונה על שאלה זו, ומסביר שספק הגמ' הוא מפני שהצואה דבוקה לסנדלו ונראית כשהולך, ולכן מסתפקת הגמ' אם סנדל מהוה כיסוי גם במקרה זה.

סיכום

אין חיוב הרחקה מצואה המכוסה מכל צדדיה, אפילו אם מכוסה בכיסוי של זכוכית. הרא"ה סובר שכיסוי זמני אינו מועיל לדין "והיה מחניך קדוש" אלא רק לדין "ולא יראה בך ערות דבר", אסור לקרוא קריאת שמע כשהיא בד' אמותיו, ומותר לקרוא כשהיא כנגדו. מחיצה החוצצת בין האדם לבין הצואה, מהוה כיסוי לשיטת רש"י, אף כשאין לה שיעור מחיצה, ולדעת הר"ף יכול להיות שהיא חוצצת רק כשיש לה שיעור מחיצה. הרשב"א סובר שאם היא מזכוכית, אינו יכול לעמוד כנגדה ולקרוא אף כשיש לה שיעור מחיצה. ניתן לכסות צואה ברוק, ולא ניתן, לדעת הרא"ה, לכסות צואה במים. ניתן לקרוא קריאת שמע כשצואה בגומא ומכוסה בסנדלו. הרמב"ם סובר שלא ניתן לקרוא קריאת שמע כשהצואה נוגעת בסנדלו, מפני שדינה כאילו נוגעת בגופו, והראב"ד סובר שלא ניתן לקרוא רק כשהצואה דבוקה בסנדלו, ואז היא מוגדרת כמונחת על גבי הסנדל.

הלכה

השו"ע [סי' עו סע' א] פוסק שמותר לקרוא קריאת שמע כשיש צואה בעששית, אף על פי שרואה אותה דרך דפנותיה. הוא [סע' ב] פוסק שאסור לקרוא קריאת שמע כשצואה נוגעת בסנדלו⁵. המשנה ברורה [סק"ג] פוסק שאם מריח את ריח הצואה, חייב להרחיק למקום שכלה הריח.

הביאור הלכה [הקדמה לסי' עט אות ה] פוסק שמחיצת זכוכית שרוחבה ארבעה טפחים אפילו כשאינה גבוהה עשרה טפחים, חוצצת מפני הצואה, ואפילו לשיטת הרשב"א מותר לקרוא קריאת שמע כנגדה.

השו"ע [סי' עו סע' ו] פוסק שניתן לכסות צואה ברוק עבה. המשנה ברורה [סקכ"א] פוסק כרא"ה שמים אינם מהוים כיסוי לצואה.

⁵ פסק השו"ע צריך עיון, מדוע צואה הנוגעת בסנדלו חמורה יותר מצואה על בשרו [סע' ד].